

Litteratur om Danmarks forhistorie 1961-1964

Af C. J. BECKER

Der er i de sidste fire års publikationer omkring dansk oldtid taget rimeligt hensyn til fagets udadvendte, populære side og til fagfællers strengere linie. Medtager man bøgerne fra de nærmest forudgående år, kan man vist uden overdrivelse sige, at der nu foreligger noget for enhver smag og alder i den førstnævnte gruppe. Til nyudgaven af »Danmarks Oldtid« (1957-60) har Johannes Brøndsted føjet en kortere og, om muligt, endnu lettere tilgængelig sammenfatning af det meste af vor forhistorie i første bind af den Danmarks-historie, som er under udgivelse ved John Danstrup og Hal Koch på Politikens forlag (35). Der er ikke tale om en forkortelse af tre binds-værket, men en ny-redigeret, fortrinlig oversigt, der er skrevet med strålende oplagthed, og hvor de allersidste resultater er taget med. Endelig har vi her fået den helt rigtige afløser af Brøndsteds egen kortere populær-skildring, der siden fremkomsten i 1941 har stået uovertruffen, men som efterhånden var noget forældet. I en skildring af forhistoriske tider må det arkæologiske materiale have førsteret, men gang på gang slår forfatterens brede baggrund af humanistisk viden igennem, så man hele tiden forestiller sig menneskene bag tingene. Brøndsteds sidste store arbejde ligger i et plan, hvor ingen nulevende fagfælle når op. En lille indvending mod den nye bog rammer ikke forfatteren. Redaktionen har sluttet 1. bind ved ca. 600 e.Kr., d.v.s. begyndelsen af yngre germansk tid. Det er rigtigt, at der her er et tydeligt skel i kulturudviklingen, men de næste 200 år er i lige så høj grad forhistorie, uden at Thorkild Ramskou i værkets bind 2 (173) har fulgt linien op. I denne del behandles tiden ca. 600 til 1060 (hvor vikingetiden aldeles overflødig omdøbes til normannertid), men forfatteren vælger – skønt selv arkæolog – at bygge det meste af sin fremstilling på skriftlige kilder og at nøjes med nogle arkæologiske randbemærkninger. Det havde nok været bedre med en anden fremgangsmåde, for fag-historikerens anmeldelser har ikke været blide, og i hvert fald havde man undgået det brud i hele fremstillingen, som tomrummet 600-800 nu markerer.

1. Tal i parentes henviser til numrene i den efterfølgende litteraturliste, der er ordnet efter samme principper som de tidligere oversigter i Fortid og Nutid (XVI, 344; XVIII, 176; XIX, 22, XX, 155 og XXI, 346). Ikke alle artikler har kunnet omtales i oversigten; der er især udeladt mindre bidrag, hvis indhold direkte kan aflæses af titlen, samt en del arbejder fra de noget flydende grænseområder til andre videnskaber. – Ved udarbejdelse af listen har jeg fået hjælp af stud. mag. Bodil Ejrnæs.

10

I den mere populære gruppe må nævnes Klindt-Jensens oversigt (112), oprindelig skrevet for udenlandsk publikum i Glyn Daniel's bemærkelsesværdige serie »Ancient Peoples and Places«. Den er kortfattet, vel illustreret og lægger hovedvægten på en bred, almindelig gennemgang, hvor rent faglige og kronologiske enkeltheder med vilje er trængt stærkt i baggrunden. Bogen går kun frem til vikingetidens begyndelse, idet den engelske serie forudsætter en samlet behandling af denne periode, som nu er kommet med Holger Arbman's fortrinlige, men noget anderledes anlagte oversigt (15); især bør der her gøres opmærksom på vægtige, men lidt tunge afsnit om kunst og ornamentik. Mens vi er ved emnet bør nævnes endnu en vikingetids-oversigt (182), hvor mange problemer er grebet an på en tredje facon. Med Brøndsted's sidste gang nævnte bog og Palle Laurings fire år ældre »Vikingerne« kan man vist siges at være særdeles velforsynet på dette felt. Forresten er der én til, Th. Ramskous korte og noget mere populære oversigt (172), let skrevet, men så hastigt læst, at mange nok får mod på en af de andre. Det er nok rigtigst at gøre opmærksom på, at Ramskous skildring hører til i denne kategori og ikke danner en fortsættelse af samme forfatters »Sådan levede vi« (171), der er skrevet for den yngre del af ungdommen.

Af lidt anden art inden for det populære felt er gruppe-arbejdet »Med arkæologen Danmark rundt« (200), der ikke bare er en udmærket turistfører gennem landets talrige egne og deres oldtidsminder, men som indledes af to særlig gode afsnit om henholdsvis dansk arkæologisk historie samt om naturbaggrund og livsvilkår i oldtiden. Beslægtet hermed er »Arkæologi som hobby« (177), der giver præcis, hvad titlen lover.

Af regionale oversigter er der blot Therkel Mathiassens skildring af Nordvestsjælland (141), skrevet ud fra forfatterens store kendskab til og dybe interesse for netop denne egn, dertil rigt illustreret med bl.a. fine og utraditionelle tegninger af Henning Ørsnes. Den er udsendt i anledning af 50-året for oprettelsen af Nordvestsjællands Elektricitetsværk – altså et festskrift. Et prisværdigt initiativ!

I denne forbindelse bør det lige nævnes, at Gustav Schwantes' påbegyndte oversigt over Slesvig og Holstens forhistorie nu ser ud til at kunne fuldføres, idet der denne gang er kommet hele jernalderen (98, 101) som overgang til Jankuhns allerede tidligere udgivne afsnit om vikingetiden og dens umiddelbare forudsætning. Her behandles som bekendt hele Slesvig, således at den i høj grad hører ind under den foreliggende orientering. Et kort, men særdeles vigtigt afsnit er Wolfgang Krauses oversigt over de tidlige runeindskrifter og deres sprog (120).

Ældre palæolitisk tid

Det er rimeligt at bibeholde den inddeling af stenalderen, som for fire år siden indførtes her i litteratur-oversigterne, selv om bidragene denne gang har

været få for de ældste tider. Et af dem er, skal vi sige, tankevækkende; ved Isefjorden, nord for Ejby, har Erik Madsen opsamlet ca. 300 flintstykker inden for et ganske lille område. Fundet er foreløbigt beskrevet (136) og med nogle desværre ikke helt oplysende illustrationer. Det drejer sig om svære skiver, meget groft tilhuggede stykker og blokke af flint. Alt er opsamlet i strandkanten eller i overfladen af ældre strandaflejringer. Hele fundet er ensartet og kan ikke henføres til nogen af de danske stenalderkulturer, man kender fra tidsrummet efter sidste istid. Derimod har det nogen lighed med nordtyske, engelske og franske fund af meget høj alder (de såkaldte Clacton- og Calais-grupper). Hvor en datering af de sidstnævnte har været mulig, skal man så langt tilbage som før den næstsidste istid (Riss- eller Saale-istiden). Men »forsøg på datering ud fra redskabernes form og den teknik, som synes anvendt ved deres fremstilling, er langt fra tilstrækkelig«, som forfatteren selv siger det (s. 83). Først når det lykkes at finde danske stykker i geologisk daterede lag, er der bragt bevis for tilstedeværelse af mennesker herhjemme i en svimlende fjern fortid (man skal efter gældende beregninger mindst 200.000 år tilbage). Fra flere sider arbejder man ivrigt på at kunne bringe en sådan nyhed (se sidste oversigt), men vi mangler stadig de afgørende beviser. Erik Madsens forsigtigt formulerede bidrag er det nærmeste, vi endnu har været problemet. Lad os håbe på snarlig løsning, så meget mere som en omfangsrig tysk bog har fremlagt et tilsvarende, geologisk dateret materiale fra omegnen af Hamborg (A. Rust og G. Steffens: Die Artefakte der Altonaer Stufe von Wittenbergen. Offa-Bücher NF bd. 17 (1962)).

Mesolitisk tid

Om yngre palæolitisk tid – rensdyrjægerens periode – foreligger intet, og der er heller ikke for rigeligt, når talen falder på de forskellige mesolitiske grupper. Vigtigst er en større boplads med maglemosekultur, udgravet under sidste krig ved Verup i Store Åmose på Sjælland; Knud Andersen behandler pladsen fra arkæologisk side (11), og Svend Jørgensen bruger den som udgangspunkt til omfattende pollenanalytiske studier i sin disputats (104). Både ved udgravningen og den nu afsluttede behandling har der eksisteret det nødvendige samarbejde mellem naturvidenskab og arkæologi. Da det er den hidtil eneste, kombinerede behandling af en maglemose-boplads siden 1943, har arbejdet været imødeset med interesse; ikke blot har dansk forskning særlige forpligtelser inden for dette felt, men ved de omfattende moseundersøgelser under og efter sidste krig er der indsamlet et overmåde rigt materiale. Verup betegner dog ikke nogen milepæl i den arkæologiske forskning. De mosegeologiske og pollenbotaniske studier er både vigtige og af vidtrækkende betydning, som det tydeligt kom frem ved forsvaret af disputatsen. Og den arkæologiske behandling er god og grundig samt forsynet med flere illustrationer af oldsager, end vi er vant til at se i danske afhandlinger om mesolitiske fund. Det er selve

fundet, der er noget i vejen med. Bopladsen har kun ydet et forholdsvis lille antal oldsager, men giver klare vidnesbyrd om, at datidens jægere gentagne gange har slået sig ned på samme plet nær den gamle søbred. Nogle af de horisonter, der kan udskilles og dateres naturvidenskabeligt, er så fattige på oldsager, at de ikke kan indpasses i den arkæologiske udvikling, og omvendt har man ikke mulighed for at datere alle de rent arkæologiske faser, som man med erfaring i andre fund kan bestemme. Hertil kommer, at pladsens øverste fundlag var ødelagt eller helt fjernet ved tørveproduktionen forud for udgravningen. Kort sagt: trods det meget store arbejde, der har været nedlagt i en behandling og datering af bopladsen, bringer den os kun et ringe stykke vej fremad mod et af de mål, der må kunne nås med eksisterende materiale, nemlig en nøjere opdeling og datering af den rige, sjællandske maglemosekultur.

Som sædvanligt er der nogle småting af interesse for studiet af de mesolitiske grupper. I forbindelse med en samlet gennemgang af europæiske buer og bueskydning i oldtiden behandler professor J. G. D. Clark, Cambridge, (43) de to temmelig enestående elmetræs-buer fra maglemose-bopladsen Holmegård IV i Sydsjælland og bringer nogle brugbare illustrationer af dem (hvad fundets udgraver nu har forsømt i tyve år!). Forøvrigt er der vigtige oplysninger om Holmegård-buerne i et andet, samtidigt arbejde, der beskriver nogle lignende, men yngre stenalder-buer fra Nordvesttyskland (K. Beckhoff i *Die Kunde N. F.* 14 (Hannover 1963)). – I den forbindelse må henvises til Troels-Smiths fængslende beretning om en enkeltfundet pil af fyrretræ fra Vinkel ved Viborg (215). Pilen mangler desværre sin od (en mikrolit (?)), men er ved pollenanalyse dateret til tidlig maglemosetid. Der er således tale om et meget sjældent fund, og her er der ikke noget at udsætte på hverken dokumentation eller billedstof.

Et andet vigtigt enkeltstykke stammer fra den fundrige Åmose, nemlig en rigt ornamenteret dolk (219), der er lavet af en spaltet elsdyrknogle og forsynet med furer i siderne, hvor man har indsat små flintflækker, således at de danner skarpe ægge. Olfert Voss benytter lejligheden til at give en kort oversigt over samtlige danske fund af denne art.

Gudenåkulturen plejer der ikke at være megen snak om. Denne gang bør dog gøres opmærksom på en kortfattet beretning om forholdene langs Varde å (42), hvor man tidligere kun kendte til ganske få lokaliteter, men hvor intensiv eftersøgning har bragt 75 bopladser med næsten 2000 egentlige redskaber for dagen. Vore mange amatør-arkæologer udfører på dette felt et meget nyttigt arbejde. Uden W. Berthelsens fund fra Vejle å, Helene og P. O. Overgaards indsamlinger langs Storåen og nu Clara Håhr Christiansens og Kaj Skelmoses virke langs Varde å – for blot i flæng at nævne enkelte, hvis resultater er nået frem til litteraturen siden Therkel Mathiassens første behandling i 1937 – har vi ingen mulighed for at komme videre med vort kendskab til de gamle jyske jægerfolk; en ny og efterhånden påkrævet sammenfatning får vi vel også en skønne dag.

Endelig bør nævnes Holger Kapels foreløbige rapporter om stenalderboplads-er omkring Draved mose i Sønderjylland (105, 106); her er det måske rigtigst at afvente de fortsatte undersøgelser, der er virkelig lovende.

Neolitisk tid

De to vigtigste bidrag skal søges i tidsskrift-artikler. Ebbe Lomborg behandler et usædvanligt fund med tre fremmede stenøkser fra Udstolpe på Lolland (130), nemlig to svære økser med skafthul og en tredie med spids nakke, men uden hul. De stammer alle fra det østlige Mellemeuropa og hører til i en gruppe af stenalderkulturer, som kaldes enten de båndkeramiske eller – rigtigere – Donau-grupperne. De to svære økser er i slægt med de såkaldte »skolæst-økser« eller »strygebolt-formede økser« (ja, det er tossede navne, men de betegner direkte oversættelser af gængse tyske betegnelser). Det er disse økser, der to gange tidligere har været beskrevet fra Danmark, og som P. V. Glob gerne tolker som plovskær. Dette problem, som der for resten har været en del skrivi om i de senere år, lader Lomborg ligge. I stedet for undersøger han, hvorfra de danske stenøkser er kommet, og hvor gamle de er i forhold til nordisk yngre stenalder. Takket være nyere arbejder i udlandet kan man bestemme sådanne økser langt sikrere end for 25 år siden. Samtlige stykker fra Danmark hører til nogle ret sene varianter, der i tid må placeres omkring overgangen mellem vort tidlig- og mellem-neolitikum og som derfor ikke kan have noget at gøre med de allerførste, neolitiske strømninger her til landet. De fleste danske eksemplarer er også lavet af en ret karakteristisk, lagdelt stenart, som efter nye tyske undersøgelser kun findes i et lille område i det tidligere tyske Schlesien. De er kommet til landet via Oder-floden, og betegnende nok er der fundet særlig mange af dem på vore sydhavsøer (der er bare en snes stykker i det hele). En direkte forbindelse mellem Danmark og de nedre Oder-egne er slet ikke så mærkværdig. Herom handler resten af artiklen. Det viser sig nemlig, at de ældste danske metalfund, økser og smykker af kobber, antagelig er kommet samme vej og på samme tid. Man har tidligere været opmærksom på visse fremmed-indslag i nordisk keramik. De hører tidsmæssigt også hjemme her, og Lomborg mener, at de ligeledes må være bragt fra det østlige Mellemeuropa. Bagved anes et videre perspektiv: alt kan forstås som led i nogle større, europæiske kulturstrømninger, thi fra Oder-egnene kan linien følges via Ungarn og endnu videre til den nære Orient.

Det andet bidrag må søges i det tyske tidsskrift *Offa*, hvor docent E. Aner har sammenfattet en række undersøgelser over de danske dysser (14). Bevares, udgangspunktet er de slesvigske og holstenske megalitgrave, men bag ved ligger en primær gennemgang af hele det danske stof, og artiklen indeholder en række nye iagttagelser. Således deler forfatteren dysserne i tre hovedgrupper: 1) smalle, rektangulære, i reglen helt lukkede kamre, 2) bredere, ligeledes rektangulære kamre med åbning eller gang ved ene smalside samt

3) fem- eller sekssidede kamre, altid åbne og oftest med en gang. Denne gruppering svarer til den sædvanlige deling i ældre og yngre former. Men nu viser det sig, at de lukkede kister næsten kun findes i langdysser, hvor kammeret har samme længderetning som højen. Runddysser af denne art er sjældne. Ved næste type har man forholdsvis flere runddysser, men stadig dominerer langdyssen, og nu ligger kamrene uden undtagelse på tværs af højens længderetning. De polygonale dysser findes derimod oftere i rund- end i langhøje; i sidstnævnte tilfælde ligger også de på tværs.

De lukkede kamre i langdysser har længe været anset for de ældste. De findes hovedsagelig på øerne og i det østlige Sønderjylland. De åbne »tværdysser« spredes derimod over det meste af Danmark samt Holsten. Tilsammen afspejler de antagelig en udvikling både kronologisk og geografisk. Nu har dr. Aner som den første bemærket, at der blandt de første kan udskilles en række kamre under mandslængde, d.v.s. kortere end 1,40 m. De forekommer næsten kun på Sjælland, men i de samme egne, som er rige på andre dysser. Det er fristende at se disse små dysser som de allerældste, selv om det endnu ikke er dokumenteret ved keramik eller andre oldsager. Hvis det er rigtigt, vil det sige, at de døde må have været nedlagt i sovestilling og ikke udstrakt på ryggen, som man hidtil har ment. Endvidere understreger de små kister ligheden med samtidige stengrave i Mellemeuropa, således at de ældre dysser ikke behøver at have noget som helst med de vesteuropæiske megalitgrave at gøre.

Vesteuropæiske indflydelser ser dr. Aner derimod i den tredje type, de polygonale dysser, hvis vigtigste områder findes i Nordjylland – især Djursland – og Nordvestsjælland. Her kan være tale om en direkte indflydelse ad søvejen og samme rute som de lidt yngre strømninger, der bragte kendskabet til de første jættestuer. En sådan opfattelse kommer nok som en overraskelse for de fleste herhjemme, men lyder ganske bestikkende.

Der er meget andet at berette om yngre stenalder, selv om det mest har karakter af foreløbige rapporter eller er gemt godt af vejen i museums-beretninger. Det er lettest at ordne nyhederne efter tid og kulturgruppe.

Tidlig-neolitisk tid. Den store og tidligere så aktuelle diskussion omkring yngre stenalderens begyndelse herhjemme er beklageligt nok ikke kommet videre, til trods for at problemerne slet ikke kan siges at være løst. Der er nok skrevet nogle oversigter, mest dog af hensyn til udlandet (17–19, 216) og uden nye synspunkter. Dog er lige akkurat nævnt en ny og vigtig plads, ved Stubbe sø på Djursland (59, 191), hvor Randers Museum har undersøgt en jordgrav med keramik og kobbersmykker; den er anlagt i et bopladslag med tidligste neolitisk keramik. Der foreligger tidsbestemmelse (kulstof 14-metoden) for bopladsen til ca. 3300 f.Kr. og graven til ca. 2900 f.Kr.; dog bør kommentarer til disse bemærkelsesværdige tal vente, til den »officielle« datering er publiceret. – Også fra Vendsyssel meldes om en rig jordgrav (65).

Inden for *mellem-neolitisk tid* regnes med en række forskellige, delvis samtidige kulturer. Om *tragtbægerkulturen* (eller megalitkulturen) er der meddelelser om nogle vigtige grave, alt meget kortfattet. I Steneng ved Bredebro nær Tønder er under marsk og tørv fundet to langdysser af sen form, den ene tilsyneladende bygget i tre omgange (225). Ved Volstedlund nær Mariager er et pragtfuldt mindesmærke blevet undersøgt og restaureret (91); det er ligeledes en langdysse med to mandshøje kamre og vældige randsten. På Fyn er ligeledes udgravet en af de sene dysser (4). Langelands Museum har undersøgt en stor og meget righoldig jættestue (31), og Lolland-Falsters Stiftsmuseum har kunnet rekonstruere grundplanen af en forlængst ødelagt, dobbelt jættestue (129). Den mærkelige kultbygning eller dødehus fra Ferslev er der denne gang flere oplysninger om (138). De nye stendyngegrave – omtalt udførligt sidste gang – er repræsenteret ved nogle af de hidtil bedste anlæg (26) og ved en ny forekomst så langt østpå som Kastbjerg nær Mariager (191). – Nogle desværre stærkt ødelagte stenkister fra Ølsted på Sjælland (201) lader sig ikke indordne under nogen hidtil kendt type. Dersom de er så sene, som gravgodset tyder på, d.v.s. slutningen af mellem-neolitikum, får de betydning i diskussionen omkring stendyngegravene. Elise Thorvildsens særdeles fine udgravning bør man være opmærksom på under den fortsatte debat.

To usædvanlige lerkar fortjener at nævnes, en dyb, rigt dekoreret skål fra Vendsyssel (72, 74) og en stor fodskål af hidtil ukendt art, fra en tidligere omtalt jordgrav på Esbjerg-kanten (197). Endelig er der et af krigsårenes mosefund, som omsider behandles (23, se også Skalk 1964:5); i sin tid var gemt et fyldigt sæt værktøj af vejen, bestående af 13 benmejsler med forskellig udformet æg, to flintmejsler, benknive etc. I artiklen er også omtalt praktiske forsøg, som viser, at sådanne mejsler har været fortrinlige til mange slags tømmerarbejde.

Enkeltgravskulturerne: der er grund til at pege på en rapport om udgravning af nogle høje ved Bramminge (10), fordi der blev gjort nogle vigtige iagttagelser omkring gravene. Andre gravundersøgelser er kort omtalt (198, 206); den sidste er særlig betydningsfuld, fordi der for første gang herhjemme konstateredes tidlige enkeltgrave uden høj; man regnede ellers med en gravhøj som fast regel.

I forbindelse med disse kulturer må gøres opmærksom på Mats P. Malmers disputats »Jungneolithische Studien« (Lund 1962), der ganske vist har den svensk-norske stridsøksekultur (bådøksekultur) til emne – herunder de bornholmske forekomster –, men som indgående diskuterer forholdene omkring jysk enkeltgravskultur. Værket er nok lovlig specielt for de fleste af Fortid og Nutids læsere, men fagets folk kommer i fremtiden ikke uden om det. Det kan nævnes, at en af dr. Malmers hovedteser skal udtrykkes således, at de forskellige enkeltgravs- eller stridsøksefolk ikke er indvandret, men er udviklet i hvert enkelt land af ældre, neolitiske folk. Så nu bliver der igen uro omkring dette næsten klassiske stridsspørgsmål.

Den grubekeramiske kultur er kun omtalt i eet vigtigere arbejde, hvor O. Marseen fremlægger beretning om de to hidtil bedste bopladsfund herhjemme, begge undersøgt af ham selv (139). Ved Smedegård, Nørre Tranders, øst for Ålborg, er der fundet en tidlig boplads med mange skår af grove lerkar – desværre kun bevaret i småstykker – samt en mængde flintsager, bl.a. 110 af denne kulturs særlige pilespidser. Den anden plads er fra Livø, ligeledes i Limfjorden, og er noget yngre, således at de to fund supplerer hinanden. Sammen med Marseens tidligere beskrevne boplads fra Selbjerg på Øland har vi fået en reel mulighed for at komme videre med kendskabet til disse gådefulde stenalderfolk. På den anden side er de de eneste fund af betydning siden 1950, så vi kan bruge mange flere. Det er så meget vigtigere, som der har været ført en ret livlig diskussion om samme kulturgruppe i vore nordiske nabolande gennem de senere år.

Sen-neolitisk tid var sat under debat på det nordiske arkæologmøde i Uppsala 1963 (27), uden at der kom meget ud af det. Af nyt materiale er der kun grund til at nævne et par hellekister (68, 189), og et nyt tilfælde af ligbrænding (149). Dette særlige problem har været behandlet i større sammenhæng i et tysk arbejde (Th. Voigt i *Jahresschrift f. mitteldeutsche Vorgeschichte* 47, 1963).

Bronzealder

To større arbejder er nyttige at sammenstille. Docent E. Aner (13) behandler de økser, som fra gammel tid kaldes celte, dog kun de tidlige former. Alle samlede fund fra Danmark afbildes gennem tegninger af meget høj kvalitet. I noterne får vi at vide, at arbejdet er et led i en systematisk behandling af hele ældre bronzealders fundstof fra Danmark og omliggende lande; operationen er sat i gang (og snart afsluttet) med en indsats af fremmed arbejdskraft og med bevillinger, der kan vække til eftertanke. Afhandlingen om de omtalte bronzeøkser er bare en forpostfægtning. Herom er det tilstrækkeligt at rapportere, at den gamle opfattelse af en gradvis udvikling fra tidlige økser med skafrand næppe kan opretholdes, at produktionen af nordiske celte antagelig begynder noget senere end hidtil antaget, og endelig at lokale værksteder stadig tydeligere aftegnes i fundstoffet. Med denne slags redskaber har sjællandske bronzestøbere – som på talrige andre felter – været førende og toneangivende. De tidlige serier har et mere individuelt, ofte et mere kunstnerisk præg end de yngre rækker af celte, der bliver stadig hyppigere (og kedeligere), jo længere man kommer frem i bronzealderen.

På baggrund af det nævnte initiativ bør Henrik Thranes samlede behandling af de ældste fund af importerede metalkar i dansk bronzealder (210) og samme forskers øvrige studier (207–11) fremhæves. Sammen med de i sidste oversigt omtalte arbejder viser de, at vi selv er godt med, omend il-

lustrationerne er mere beskedne. Thrane har denne gang behandlet et af de vanskeligste problemer inden for ældre bronzealder, nemlig de første drevne bronzekar og deres forbindelse med udenlandske fund. For første gang er fundstoffet fremlagt på tilfredsstillende måde og med det nødvendige kendskab til udlandets materiale. Alle stykkerne synes at stamme fra mellemeuropæiske værksteder, selv den enestående skål fra Østermarie på Bornholm, der af mange har været opfattet som nordisk.

Arbejdet om de første bronzebidsler (211) er bygget tilsvarende op. Med udgangspunkt i et nyt og meget vigtigt depot fra Sæsing i Vendsyssel (se også 66) behandler Thrane en række indførte hestebidsler – eller rettere de bevarede dele – og beslag, som med sikkerhed kan sættes i forbindelse med vogne. Med støtte i et meget omfattende stof fra næsten hele Europa fastslår forfatteren da, at brugen af køreheste og vogn først bliver kendt et godt stykke ind i bronzealderen og klart senere end den åbenbart rent kultiske brug af køretøjer, som bl.a. solvognen vidner om. For de fleste læsere herhjemme er arbejdet nok noget svært tilgængeligt, men så meget nyttigere for fagets folk.

Emnemæssigt beslægtet er et enestående fund fra Tobøl i Sydjylland (80, 207), hvor et fire-eget miniature-hjul af bronze var nedlagt i en egekiste-grav i kanten af »Storehøj«. Hjulet er af samme art og alder som solvognens, blot noget større og tilmed fint ornamenteret på begge sider; sandsynligvis har det hørt til en lignende vogn. Graven var iøvrigt rigt udstyret, men blev uheldigvis truffet ved jordarbejde og først ti år senere gjort til genstand for regulær undersøgelse, således at det temmelig usædvanlige udstyr blev mere ødelagt end nødvendigt. Blandt de fordums kostbarheder er således en perle af jet, der må stamme fra England (den første i sin art i hele Norden), og en smykkenål fra det østlige Mellemeuropa.

Overraskende var også en stenboks med brændte ben, fra enten sen ældre eller begyndelsen af yngre bronzealder (132). Den blev fundet i »Hvilshøj« ved Karby på Mors og så først ganske ordinær ud. Men takket være en forstående lokalmuseumsleder blev den undersøgt omhyggeligt, og det viste sig, at en klump med organisk materiale indeholdt et hårn med tilhørende valk og snore i stil med de kendte fund fra Borum Eshøj og Skrydstrup. Ved det nye fund var det tydeligt, at hele den komplicerede frisur har været nedlagt som gravgave – den døde var jo brændt. Under sin behandling af fundet har Lomborg gjort den nye og overraskende iagttagelse, at også Egtved-pigen havde fået et fint flettet hårn med sig i graven. Selv virkelig vel gennemarbejdede fund kan skjule nye enkeltheder. Tilsammen viser de nu fire fund af sådanne net, at håropsætning også i bronzealderen var et alvorligt og tidtagende problem.

De øvrige bronzealderarbejder består enten i meddelelser om nye fund, rapporter om større arbejder eller korte beskrivelser af enkeltheder. Det er allerede nævnt, at der også i udlandet er en stor interesse for dansk bronze-

alder, og at en række kolleger direkte arbejder med vort materiale. Når det sker i form af sammenfattende studier, hvor nordiske og udenlandske fund behandles under eet, kan man kun hilse et sådant initiativ velkommen; det svarer nøjagtig til danske forskeres metoder, som det bl.a. er refereret i de foregående afsnit. Af særlig interesse er foreløbige meddelelser om ældre bronzealders sværd (166) – hvor der igen peges på lokale skoler eller værkstedgrupper – og om en række problemer vedrørende overgangen mellem ældre bronzealders to hovedafsnit (12). Fra engelsk side foreligger en nyttig oversigt over de store, drevne skjolde fra yngre bronzealder (44), og der er nye bidrag til diskussionen omkring de mærkelige krumsværd fra tidlig bronzealder (63, 83). Endelig bør der henvises til en meget kyndig redegørelse for tekniske problemer om bl.a. solvognen, muliggjort ved undersøgelser efter det både tragiske og heldige »attentat« i december 1960 (58).

Blandt depotfundene må nævnes noget så sjældent som en ny lur (34). Der er i dette århundrede kun fremkommet mindre stumper af disse mærkelige musikinstrumenter; endda er det ikke med fuld ret, at man kan betegne fundet som nyt, idet et stykke af røret fra vistnok samme lur har været kendt i mange år. Af mere usædvanlig art er den samling af 47 bronzer (spydspidser og økser), som tilfældigt kom for dagen ved en regulær udgravning (28); fundet behandles næste gang. Det ligeledes usædvanlige fund fra Sæsing er omtalt ovenfor. Endelig har Vendsyssels Historiske Museum fået to fine bronzesværd, det ene af herhjemme ukendt type (66).

Som sædvanligt foreligger der beretning om en række gravfund, de fleste af mere almindelig art (68, 72, 167, 198, 206). I Esbjerg Museums nye årsberetning (133) omtales et fund med to flintdolke og en desværre stærkt ødelagt ravperle af en herhjemme hidtil ukendt slags, muligvis indført fra Syd-tyskland eller England. Rent bortset fra at international forskning vil interessere sig for stykket, er der lidt underligt i den tanke, at der er kommet fremmede ravsmykker til Jylland, måske endda lavet af oprindelig jysk rav. – Ved Stubberup på Lolland (131) er undersøgt en usædvanlig dobbeltgrav fra tidligste bronzealder, mærkelig ikke blot gennem sin form, men nok så meget ved de vidnesbyrd om menneskeofring, som udgraveren mente at kunne iagttage.

Også bopladsfund er repræsenteret, idet S. Gregersen (81) gør udførligt rede for sine og andres fortjenstfulde undersøgelser af affaldsgruber, ildsteder og andre spor efter udstrakt bosættelse omkring Skamlebæk i Nordvestsjælland gennem yngre bronzealder.

Førromersk jernalder

Bogen om førromersk jernalder i Syd- og Midtjylland (20) har været omtalt udførligt for tidsskriftets læsere (bd. XXI, 452); hvis man af denne grund sprang forbi den – og lignende større arbejder – ville en samlet oversigt over

arkæologisk virke, som det afspejles på tryk, nok få lidt slagside. I nævnte bog fremlægges godt et halvt hundrede bopladsfund, den største tuegravplads fra dansk område (Årre), og endnu en række gravfund, alt med de nødvendige illustrationer. Formålet er at begrunde en inddeling af oldsagsmaterialet fra hele perioden i kronologiske grupper, vel at mærke den deling i fire perioder, som i over ti år har været brugt af nogle, men uden tilstrækkelig underbygning. Kun i det sydlige og mellemste Jylland har man fund, som udfylder hele tiden mellem bronzealderens afslutning ca. 500 f.Kr. og romersk jernalders begyndelse omkring år 0; den her dokumenterede kronologi skal kunne gælde de omliggende lande, hvor man i mange år har bakset med et genstridigt fundstof uden at nå overbevisende resultater. På et sådant, sikrere kronologisk grundlag kan man gå videre og undersøge, hvorvidt de mange djærve, kulturhistoriske teorier, som hele den førromerske jernalder er fuld af, stadig kan bruges. Og det kan knibe.

Iøvrigt gemmer der sig i nogle af de små meddelelser særdeles vigtige fund og iagttagelser. Ved fortsatte gravninger i Illerup Ådal nær Skanderborg er truffet en mærkelig offerplads fra denne del af jernalderen. Ved Foerlev Ny-mølle (6) fandt Harald Andersen ude i mosen rester af små stenbunker, knuste lerkar og nogle træsager (noget så mærkeligt som ski var mellem dem). Delvis under en af stendyngerne lå en næsten tre meter lang, tvedelt egestamme, råt afskåret i begge ender, men med nogle få snit, der sammen med naturformen mere end antyder, at den slanke stamme er blevet til en kvindefigur, måske en gudinde. Tillige med nogle få danske og holstenske træfigurer, i reglen med flere detaljer, skal det nye fund tolkes i retning af det religiøse, som levn af ellers ukendte riter.

Et andet bidrag i Skalk (29) bringer os ind på livet af den tids mennesker. Ved gården Grøntoft i Vestjylland er afdækket planen af en hel landsby, hvor en enkelt fase – den ældste – kunne udskilles, således at vi for første gang herhjemme får en forestilling om et sådant samfunds størrelse. Tæt omsluttet af en kraftig indhegning lå tolv større og mindre huse. Nogle var regulære gårde af den velkendte slags med beboelse i den ene ende og stald i den anden; båseskullerummene tegnede sig klart i undergrundens sand og grus, så man kunne tælle, hvor mange større dyr de enkelte stalde var indrettet til. For gårdenes vedkommende blev det mellem ti og tyve dyr, sikkert køer. En anden gruppe huse havde kun plads til 3–4 dyr hver, og atter andre havde slet ikke haft nogen besætning. Med andre ord tegner sig billedet af et samfund med lignende opdeling i klasser som senere tiders gårdmænd, husmænd og jordløse, blot at man her i jernalderlandsbyen kun kan udtale sig om forskel i størrelsen af besætning. Siden da er udgravningerne fortsat, således at der næste gang kan meldes om flere nyheder, idet landsbyens forgænger afdækkedes i 1964 og 1965.

Grøntofts jernaldermarker har været små, firkantede jordstykker indrammet af lave volde; de sidste rester blev opmålt så sent som 1934 af Gudmund

Hatt. Siden denne forskers pioner-indsats er der ikke på tryk fremkommet noget af betydning om dem, selv om det ikke er nogen hemmelighed, at der er indsamlet et stort og vigtigt materiale, som hidtil blot er omtalt ganske kort, bl.a. i flere håndbøger (35, 200 s. 65 m.fl.). Helt overraskende har det vist sig, at der er mange flere muligheder. Den svenske geograf N. R. Jeansson (102) har studeret flyvefotografier fra især Himmerland og her fundet udstrakte forekomster af jernaldermarker på jord, der atter er taget under plov, men hvor de gamle marker under ganske særlige forhold træder tydeligt frem (jfr. 89).

Her er virkelig noget at gøre, og det er ingen undskyldning, at man fra dansk side synes at have undervurderet de muligheder, der ligger i brug af luftfotografering i arkæologiens tjeneste. Vore hidtidige eksperimenter har været alt for beskedne.

Ved Nørre Sandegård nær Gudhjem blev omkring 1950 undersøgt 500 brandpletter fra ældre jernalder (22). Det er den første gravplads af den art, der er fuldstændigt udgravet, således at man ikke bare får rede på den gamle bebyggelse, men kan bruge materialet til de igangværende, kronologiske studier over den førromerske periode i hele Nordeuropa, et felt, hvor man især fra svensk og tysk side arbejder med stor energi (se således den vigtige sammenfatning R. Hachmann, *Die Chronologie der jüngerer vorrömischen Eisenzeit.* (41. Bericht d. Röm. – Germ. Kommission 1960), hvor også dansk materiale behandles indgående). Ved alle disse studier spiller Bornholm en særlig rolle; nu kan man altså møde med nye resultater fra dansk side, idet Nr. Sandegård-pladsen tydeligt angiver tre forskellige perioder i yngre førromersk tid. I artiklen er de vigtigste oldsags-typer afbildet, og der fremlægges udbredelseskort for hele gravpladsen.

De øvrige bidrag om førromersk jernalder kan omtales kort, således en hustomt (65) og et par sene gravfund (168, 218). Om Gundestrup-karret – et stående emne i vore oversigter – er der nye, men ikke afgørende bidrag (82, 181), selv om Klindt-Jensens bog er en fortræffelig orientering i emnet (109). Læsere med interesse for kimberne kan henvises til en ny, filologisk behandling af spørgsmålet om deres hjemsted (142); problemet er nemlig knap så enkelt, som de fleste herhjemme forestiller sig (jfr. også 226).

Romersk jernalder

Der er som sædvanligt en strøm af nyt materiale eller nye studier fra de fire første århundreder af vor tidsregning, hovedsagelig dog i form af korte rapporter eller foreløbige notitser.

Af bopladser må nævnes en vigtig plads ved Vestervig kirke (8, 180), ligesom der er fornyet omtale af Esbjerg-egnens brolagte stalde (196). Vendsyssels Historiske Museum har undersøgt et par hustomter (69, 73), hvoraf den ene åbenbart havde haft en underjordisk løngang.

Gravfund er rigt repræsenteret. Der er foreløbige rapporter om fortsatte undersøgelser på nogle meget store gravpladser, således den bornholmske Slusegård (92, 93). Her har man i flere tilfælde konstateret, at en grav har været dækket med en båd – hel eller halv – og anbragt med kølen i vejret. Selv om der kun var svage aftryk tilbage, mente udgraveren at kunne bestemme nogle af dem som 4,6 til 6 m lange både, hvis planker ligesom Hjortespring-båden havde været syet sammen. Gravene er dateret til ældre romertid. Flere oplysninger om denne vigtige iagttagelse må imødeses med stor opmærksomhed.

Også fra den fynske plads Møllegårdsmarken (1–3) er der lovende nyt, bl.a. om rigt udstyrede grave med indført romersk keramik og andre sjældenheder. Fra Hjørring har man ikke blot de sædvanlige meldinger (68–72) heriblandt en rigt udstyret, stensat grav (67), hvor bl.a. hentes prøver af den særlig fine Vendsyssel-keramik. Der er også en plads, som kræver særlig omtale, nemlig Gjurup (70), hvor heldige forhold bevirkede, at man kunne afdække et stort areal fuldstændigt. Det var lidt af en overraskelse, at pladsen bestod af mindst 39 simple trækister uden stensætning, men bare tre af de mere kendte, stenbyggede anlæg, der i enhver håndbog figurerer som normaltypen i denne del af landet. Her er en revision nødvendig. Tilmed lykkedes det Palle Friis at påvise en række nye enkeltheder i konstruktionen (teltformede dødhuse over en række grave). – De mere sjældent forekommende grave fra yngre romertid er repræsenteret ved kort omtale af henholdsvis Lundegårde, Nøvling (140), hvor der bl.a. fandtes en stor sølvfibula med runeindskrift (143), og af fund fra Esbjerg-kanten (198). Men det bør huskes, at denne periode også er rigt repræsenteret på Slusegård og Møllegårdsmarken.

Mosefund spiller en stor rolle som kildemateriale i jernalderen. Det allerede sidste gang omtalte våbenfund fra Ejsbøl ved Haderslev er nu gravet færdigt (231–32) og har vist sig at være blandt de største og værdifuldeste i sin art. Ganske særlig må man beundre de pragtfulde sværdskede-beslag og remspænder af sølv, der hører til fundets yngste dele, og som er fremstillet i 5. årh. Den foreløbige redegørelse for gravningen giver samme resultat som Illerup-fundet, at der er tale om mindst to nedlæggelser, som er klart adskilt i tid. Den nyere opfattelse af alle de store våbenfund som blandede er således blevet smukt bekræftet. – I den forbindelse bør henvises til nogle vigtige specialarbejder om de ældre fund, således bidrag til opfattelsen af Nydam-båden (234, jfr. 45, 117), krigsbuerne fra Nydam (30), pilene fra samme fund (169) og endelig om Thorsbjerg-fundets enestående dragtstykker (86, jfr. 87); sidstnævnte arbejde er et vigtigt supplement til Margrethe Halds for tjenstfulde studier over jernalder-tekstiler.

Af anden art er fundet fra Valmose ved Rislev på Sjælland (64, 147, 214). Under sidste krig undersøgte Johs. Ferdinand en mærkelig samling af dyreknogler og andre sager, der hurtigt opfattedes som levn fra en fordums offerplads. På privat initiativ, omend med en vis støtte fra fagfolk, reddedes et

værdifuldt materiale, som nu efter smukt samarbejde mellem arkæologi, mosegeologi, zoologi og antropologi kan fremlægges. Der er tale om det vigtigste fund i sin art, og det belyser mange af de spredte iagttagelser, der blev gjort under den tids forcerede tørvegravning, men som der ikke blev lejlighed til ordentlig at efterprøve. Det drejer sig om et ca. 60 m² stort område i mosen, der på fundets tid (4. årh.) henlå som en elle- og pilesump, og som tidvis var tilstrækkelig fast til færdsel. Her blev udlagt større og mindre træstykker, spredte sten, enkelte redskaber, et lerkar, men først og fremmest knogler af dyr og mennesker. Der var således rester af syv okser, der har været slagtet og sikkert spist, idet mange knogler var marvspaltede. Dele af fem får og nogle svin vidner om en lignende fremgangsmåde, hvorimod tre hunde blot har været aflivet og henlagt på pladsen. Af ganske særlig interesse er resterne af tolv heste; af de elleve fandtes kun flere eller færre dele af hoved, fødder og hale men intet mere. I flere tilfælde var kranium og fodknogler nedlagt tæt sammen og ikke brudt itu, hvad der har fået Ulrik Møhl til at formode, at også hestens skind kom med i mosen. Det er disse iagttagelser mere end et ofte omtalt fund fra Bornholm, der dokumenterer en religiøs handling, hvis spor er genfundet fra Mellemeuropa til Centralasien; de vestlige fund er forklaret som en påvirkning, der kan føres tilbage til østlige rytternomader. – Fundet af mindst fire mennesker, der er dræbt og derefter udlagt i mosen (uden at være spist) afrunder billedet af en særpræget kultplads, hvor regelmæssigt tilbagevendende offerhandlinger har fundet sted.

Vigtig er også oldtidsvejen fra Broskov i Sydsjælland (123), den absolut bedste og fineste vej, der hidtil kendes fra jernalderen, og som er dateret til omkring romersk tid. Efter store arbejder er undersøgelsen sluttet, vejbanen og noget af den middelaldervej, som er anlagt delvis hen over den, frilagt og gjort tilgængelig; den er virkelig et besøg værd. Om emnet oldtidsveje findes forøvrigt en række nye og værdifulde oplysninger i en af turistforeningens årbøger (124).

Endelig bør der gøres opmærksom på et emne, som lejlighedsvis giver anledning til megen diskussion, nemlig den romerske eksport til Danmark. Foruden nogle betragtninger over problemet i al almindelighed (111) foreligger en nyttig oversigt over messingspande af den såkaldte Hemmoor-type (62) foruden en samlet behandling af de romerske møntfund fra Jylland (16); sidstnævnte arbejde er en fortsættelse af tidligere arbejder fra øvrige landsdele. Så er der korte meddelelser om nye fund (1, 3, se også Skalk 1962:3), hvor en provinsialromersk lerskål med fremstilling af nogle fra Rhinegnene kendte vej-gudinder står i særklasse. Endelig giver et par små skår af beslægtet, romersk keramik påny den virkelig morsomme oplysning (75), at vore berømte sølvbægre fra Hoby var så beundrede i oldtidens Rom, at man her havde taget direkte aftryk af dem for at kunne bruge motiverne ved fremstilling af billedprydede lerkar.

Germansk jernalder

Bortset fra det allerede nævnte fund fra Ejsbøl mose kan kun få og spredte iagttagelser rapporteres denne gang, skønt man ved, at der er store gravninger og studier i gang. Fra en af disse pladser, Drengsted i Sønderjylland, er omtalt et mærkeligt lerkar, hvor man har indsat en glasstump som »rude« i bunden (224). Nye fund består i et rigt dekoreret bronzespænde fra Ålborg, hørende til i periodens slutning (175), og en mærkelig kniv eller skraber af rentak (128), som sikkert stammer fra Norge. Begge stykker er tilmed forsynet med runeindskrifter (144, jfr. Skalk 1965:2). I den forbindelse må henvises til Harry Andersens værdifulde arbejde om guldhornsindskriften med udførlig diskussion af mange års filologisk forskning (9). (Om guldhornene se også 184).

Der er dog et par udenlandske arbejder, som berører dansk materiale på flere punkter, nemlig Sonia Chadwick Hawkes' inspirerende afhandling om tidlig dyreornamentik i Sydengland og dens nære sammenhæng med tilsvarende danske arbejder (*Archaeologia* (London), vol. XCVIII, 1961), Märta Strömbergs disputats om germansk jernalder og vikingetid i Skåne (*Untersuchungen zur jüngerer Eisenzeit in Schonen*. Lund 1961) og Mats P. Malmers på flere områder vigtige bog (*Metod-problem inom järnålderns konsthistoria*. Lund 1963).

Vikingetid

En række bredt anlagte bøger er allerede omtalt i begyndelsen af foreliggende arbejde, og der kan yderligere henvises til nyttige oversigter (32, 135). Men der er skrevet meget mere, både om store monument-grupper, aktuelle problemer og om nye emner. Lad os starte med nogle mere velkendte stikord.

Lejre: Markarbejdet går støt videre, men man finder stadig kun levn fra vikingetid, senest en smed, der var gravlagt med sit værktøj (7).

Lindholm: Her må man nøjes med at afvente mere udførlige arbejder; Ålborg Museums vejledning (137) tæller ikke rigtigt med.

Jelling: Ejnar Dyggves posthumt udgivne arbejde (60) er ikke blot en rigt illustreret vejledning til selve monumenterne, men en sammenfatning af de resultater, som tyve års arbejde førte frem til. Bogen markerer også på anden måde et skel i forskningen her, idet nye undersøgelser ved et tilfælde blev indledt samme år, som den udkom; mere herom næste gang.

Trelleborg m.v.: Bortset fra mindre bidrag (116, om Fyrkat 156) har problemerne omkring hele denne type af vikingeborge været drøftet påny af Olaf Olsen (160, 161) og i Vilh. la Cours studie (46), der er trykt som exkurs til andet bind af monografien over danske voldsteder, naturligvis i anledning af Aggersborg. Borgtypens historiske og bygningsmæssige forudsætninger gennemgås her; den historiske baggrund må være Svend Tveskægs forsøg

på og endelige erobring af England 1013. Kendte og ukendte »Trelleborge« – især savnes et fra Skåne – har været træningslejre og kaserne for kongens hær. De skabes og anvendes med det ene for øje. På dette område er der næsten enighed hos Olaf Olsen og Vilh. la Cour. Den bygningsmæssige forudsætning ligger efter sidstnævnte rent geografisk nærmere, end de fleste har forestillet sig; på nedre-sachsisk, frisisk og nordisk grund brugte man i de foregående århundreder at bygge befæstede anlæg med ringformede, ofte træforstærkede jordvolde, ligesom man i Norden kendte husformen med de svære, buede langvægge. Ved dansk kongens stort organiserede foretagende sættes da disse gammelkendte former for fæstningsanlæg og husbyggeri i system, måske også under påvirkning af ældre, romerske lejre, som vikingerne havde lært at kende på deres talløse togter mod vest og syd. Efter denne opfattelse vil man således søge forgæves efter et direkte udenlandsk forbillede for Trelleborgtypen mod øst som i vest; den er ganske enkelt skabt i Danmark.

Skuldelev: Undersøgelsen af de tidligere påviste skibe, som med deres stenlast dannede en spærring i Roskilde fjord, gennemførtes 1962 med en fremragende arbejdsindsats og ikke ringere resultater (48, 49, 51, 157–59, 162–64). Der var fem skibe på pladsen (og flere endnu adskillige andre steder (229)); de er antagelig sænket engang snart efter år 1000. Selv om vi blot har fået rent foreløbige rapporter, har Crumlin-Pedersen kunnet karakterisere et af fartøjerne som et lille handelsskib, et andet som et godt 20 meter langt krigsskib (med samme antal årer som Gokstad- og Oseberg-skibene i Norge), to som større handelsskibe, medens man endnu ikke tør sige noget om det sidste (se skitser 159). Nogle var udmærket bevaret og vil kunne genopstilles, når den lange og besværlige konservering er til ende, og man har fået rejst den nye skibshal ude ved Roskilde. Hele arbejdet betegner noget af det vigtigste, der er sket inden for dansk arkæologi i de senere år. (Om vikingeskibe se iøvrigt 45, 50, 233).

Århus: En undersøgelse på tørt land bør betragtes med samme opmærksomhed. For første gang herhjemme er en by-udgravning nået ned i sikre vikingetids lag. Det skete ved Forhistorisk Museums stort anlagte og vel afsluttede gravning i Århus (5, 47, 115), der jo rangerer blandt de første byer i det nuværende Danmark (192). Vi har denne gang kun fået de første rapporter, men de er så lovende, at også den undersøgelse kan betegnes som skelsættende i dansk forskning. Problemet er aktuelt her som i vore nabolande, ja det var emne for et symposium i Visby 1963 (39, 135).

Hedeby: Ny, vigtigere litteratur bør nævnes, skønt vi er hinsides den nuværende, politiske grænse. Der foreligger en stor, revideret oversigt af professor Herbert Jankuhn (Haithabu, ein Handelsplatz der Wikingerzeit. 4. Auflage. Neumünster 1963) og en mindre, men ligeledes anbefalelsesværdig på dansk (Thorkild Ramskou, Hedeby, vikingetidens internationale handelsby. (Søndagsuniversitetet, bd. 18), København 1962). På det ovenfor nævnte Visby-symposium (jfr. 39) blev Hedeby og især dets ældste historie drøftet, og det kan

nævnes, at de arkæologiske udgravninger genoptoges i stor skala 1962 (se Zeitschr. Gesellschaft f. Schl.-Holst. Geschichte 87, 1962, 9–35; jfr. Skalk 1963: 2). Foreløbige rapporter vil fremkomme i tidsskriftet Offa (bd. 24/25, 1965).

Endnu mere er værd at omtale. For at vende tilbage til fartøjerne, har vi en ny bådgrav, blot temmelig beskeden i forhold til Ladby. Ved Flintinge på Lolland udgravedes en kun fem meter lang, klinkbygget båd, hvori en mand var gravlagt. Desværre er anlægget forstyrret ved en yngre grav. Det er endnu ikke røbet, om den nye bådgrav er fra vikingetid eller lidt ældre (202).

Ved Harrevig i Salling har man undersøgt to såkaldte »naust« (170), d.v.s. overvintrings-bygninger for langskibe fra enten vikingetid eller tidlig middelalder. Sådanne tomter er kendt fra Norge, men hidtil ikke fundet her i landet. – Måske hører en snorestrammer af hvalben fra Vendsyssel (74) også til et skib; stykket er i hvert fald det første i sin art herhjemme.

Et ældre gravfund fra Limfjordens bred (med mønter og smykker) synes hidtil at have været overset (176). En mere usædvanlig vikingegrav lå under kirken i Hørning (121). Forud for den nuværende stenkirke har her stået en trækirke – antydnet allerede gennem det gammelkendte fund af en dyrepdyet egeplanke – og ved restaureringen kom dens plan med både skib og kor nok så nydeligt frem. Men endnu mere: trækirken har været lagt oven på en udjævnet gravhøj, hvis plankebyggede kammer kom til at ligge under skibets vestende. Graven har været anlagt for en kvinde, hvis sølvindvirkede dragt og øvrige udstyr kun var bevaret i fragmenter; et fint forarbejdet, lavt træbord med et indført bronzekar var blandt det mærkeligste. Der var dog tilstrækkeligt til at fortælle, at graven næppe har været ret meget ældre end trækirken. Var den gravlagte kristen, eller havde hun den gamle tro? Ingen har endnu kunnet sige det.

Der er også nyt fra helt andre jagtmarker, de stil- og kunsthistoriske studier, der er en vigtig side af vikingetiden som emne. Den engelske forsker David Wilson behandler indgående et af vore pragtstykker, sølvbægeret fra Fejøl, på bred, europæisk baggrund (228). Medens man tidligere betegnede det som et engelsk arbejde, påviser Wilson i overensstemmelse med nyere tyske arkæologer, at stilen ganske vist er stærkt påvirket herfra, men at stykket sammen med en række lige så fremragende metalarbejder er blevet til inden for det karolingiske rige, vist i det sydlige Mellemeuropa og i tiden ca. 750–800. Fejøl-bægeret er først nedlagt i vikingetid og hører til en lille serie skattefund, som her for første gang behandles i sammenhæng.

Samme stilhistoriske baggrund har Ramskous vigtige studie – eller skitse, som forfatteren selv kalder den – over »stil F« (174). Det viser sig, at Fejøl-karrets rige dekoration genfindes i lidt ændret form på en lille række nordiske arbejder, således at man her omkring år 800 kan tale om en direkte påvirkning af nordisk dyreornamentik. Et af udgangspunkterne er et nyt bronzebeslag fra Himmerland, som er tydet og bestemt med stor skarpsindighed. –

Et lille, ikke uvigtigt bidrag til den senere vikingetids ornamentik (Jellingestilen) har sit udgangspunkt i et spænde fra Hedeby (37).

Vedrørende de store sølvskatte kan blot meldes om et enkelt nyfund, der til gengæld synes at komme i flere omgange (145–46).

Endelig bør der gøres opmærksom på en virkelig morsom iagttagelse vedrørende de skræmmemasker, der findes på runesten og andre genstande (57). I flere tilfælde er det lykkedes at tegne mønstret ud og få en rigtig maske frem, som man kan tænke sig anbragt på mennesker eller gudebilleder. Men man kommer hurtigt ind på det rene gætterier, når man prøver at forstå, hvad sådanne masker skulle bruges til.

Endelig er der grund til at pege på nogle emner, som rent praktisk ikke har kunnet indpasses i de ovenstående rubrikker. For jernalderen som helhed er der nogle vigtige studier over og forsøg med udvinding af jern udført i samarbejde mellem tekniske videnskaber og arkæologi (199, 220–22); arbejdet er i fuld gang, men et første, vigtigt resultat består i et helt nyt billede af selve jernudvindingen, støttet i en række vel udførte og ligefrem spændende forsøg.

Det er ligeledes forsøgene, der præger Hans-Ole Hansens arbejde med rekonstruktioner af oldtidens og især jernalderens huse (94–95; om husbygning se også 186). Siden de første eksperimenter har hele denne virksomhed taget fart, og det er vel ikke urimeligt at vente interessante nyheder i de nærmeste år fra det nye Historisk-Arkæologiske Forsøgscenter i Lejre.

Fælles for hele oldtiden er vore husdyrs ældste historie. Om dette vigtige emne er der skrevet dels i populær form (53), dels i mere specielle artikler (54–56). – Ja, det bør også nævnes, at der foreligger nogle bidrag om videnskabelig metode, dels i forbindelse med en diskussion om arkæologisk udgravningsteknik (223) og dels i form af en kort, men yderst instruktiv oversigt over en række naturvidenskabelige hjælpe-fag (179). Ønsker man mere besked, kan der henvises til en lidt ældre oversigt, der er holdt i samme letfattede sprog, og som burde have været nævnt sidste gang (Gad Rausing: *Arkeologien och naturvetenskaperna*. Lund 1958).

Litteraturliste

1. Albrechtsen, Erling: Nye fynske importfund fra den romerske jernalder. *Fy Mi* 1961, 125–41.
2. – Slægt efter slægt [jernalders gravplads]. *Skalk* 1961, nr. 2, 12–15.
3. – Grav 1687 [rom. jernalder]. *Fy Mi* 1964, 103–14.
4. – Fra Vestfyns yngre stenalder. *Fy Mi* 1962, 209–22.
5. Andersen, Harald: Begyndelsen til en by [Århus]. *Skalk* 1963, nr. 4, 13–18.
6. A(ndersen), H(arald): Hun er moder jord [offerfund, jernalder]. *Skalk* 1961, nr. 4, 7–11.
7. – Smeden fra Lejre. *Skalk* 1963, nr. 1, 8–10.
8. – og V(oss), O(lfert): Byhøj [jernalders boplads]. *Skalk* 1963, nr. 3, 8–11.
9. Andersen, Harry: Guldhornsindskriften. *Årb Oldk Hist* 1961, 89–121.
10. Andersen, Hellmuth H.: Sløjfede enkeltgravshøje ved Stejlgård. *Kuml* 1961, 19–33.
– se Klindt-Jensen, Ole.
11. Andersen, Knud: Verupbopladsen. En Maglemoseboplads i Åmosen. *Årb Oldk Hist* 1960, 118–51.
12. Aner, E.: Zur Bedeutung der Wende von der Periode II zur Periode III der nordischen Bronzezeit. Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte. Hamburg 1958 (Berlin 1961), 17–20.
13. – Die frühen Tüllenbeile des nordischen Kreises. *Acta Arch XXXIII*, 165–219.
14. – Die Stellung der Dolmen Schleswig-Holsteins in der nordischen Megalithkultur. *Offa (Neumünster)* 20, 1963, 9–38.
15. Arbman, Holger: *The Vikings*. London 1961, 212 s.
16. Balling, Jørgen: De Romerske Møntfund fra Jylland. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1962, 5–78.
17. Becker, C. J.: Aktuelle Probleme der Trichterbecherkultur. Bericht über den V Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte. Hamburg 1958 (Berlin 1961), 68–73.
18. – Probleme der neolithischen Kulturen in Nordeuropa vom Anfang der Trichterbecherkultur bis zum Auftreten der Schnurkeramiker. *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre. Actes du Symposium consacré aux problèmes du Néolithique européen*. Prague 1959 (1961), 585–94.
19. – Über den Ursprung von Michelsberg und der Trichterbecherkultur. *L'Europe . . .* (se nr. 18), 595–601.
20. – Førromersk jernalder i Syd- og Midtjylland. *Nationalmuseets Skrifter* 1961 (Større beretninger VI), 280 s.
21. – Litteratur om Danmarks forhistorie 1957–60. *Fort Nut XXI* (1962), 346–74.
22. – Das eisenzeitliche Gräberfeld Nørre Sandegård auf Bornholm. *Germania* (Berlin) 40, 1962, 317–30.
23. – A Danish Hoard containing Neolithic Chisels. *Acta Arch XXXIII*, 79–92.
24. – Neolithic Bracers in Denmark. *Munera Archaeologica Iosepho Kostrzewski*. Poznań 1963, 97–102.
25. – Problemer omkring grubekeramisk kultur i Danmark. *Fynd (Göteborg)* 1963, 67–60, 71.

26. – Kompliceret jordfæstelse [neolitiske stendyngegrave]. *Skalk* 1963, nr. 3, 3–7.
27. – Sen-neolitikum i Norden. Aktuelle problemer. *TOR* (Uppsala) 1964, 121–34.
28. – 40 spyd i tilgift [bronzealders depot]. *Skalk* 1964, nr. 1, 10–11.
29. – Grøntoft [jernalders landsby]. *Skalk* 1964, nr. 3, 4–8.
30. Beckhoff, Klaus: Die eisenzeitlichen Kriegsbogen von Nydam. *Offa* (Neumünster) 20, 1963, 39–48.
31. Berg, Hakon: Gravstuen [jættestue]. *Skalk* 1961, nr. 3, 6–9.
32. Bjernum, Jørgen: Kilder til vikingetidens historie. Historiske læsehæfter for gymnasiet, udg. af Historielærerforeningen. Kbh. 1961.
33. Broholm, H. C.: Bronzealderens Dragt. Nationalmuseet 1961.
34. – Et lurfund fra Hallenslev mose, Vestsjælland. *Årb Oldk Hist* 1961, 147–59.
35. Brøndsted, Johannes: Danmarks Historie. Bd. I. De ældste Tider indtil år 600. Politikens Forlag. Kbh. 1962, 521 s.
36. – Nordische Vorzeit (oversættelse af »Danmarks Oldtid«). I Steinzeit, II Bronzezeit, III Eisenzeit. (Neumünster) 1961, 1963, 1964.
37. Capelle, Torsten: Eine im Jellingestil verzierte Schalenspange aus Haithabu. *Germania* (Berlin) 42, 1964, 216–27.
38. Castberg, Karen: (Fra museer og arkiver) Randers Museum. *Årb Rand* 1961, 138–40.
39. Christensen, Aksel E.: Über die Entwicklung der dänischen Städte von der Wikingerzeit bis zum 13. Jahrhundert. *Visby-symposiet för historiska vetenskaper 1963. Die Zeit der Stadtgründung im Ostseeraum. Acta Visbyensia I. Visby 1965*, 166–72.
40. Christensen, Arne Emil jr.: Vognen i nordisk forhistorie. *Viking* (Oslo) XXVIII 1964, 63–88.
41. Christensen, Johs. T.: Åmosen fra istid til bondetid. *Årb Sorø* 1964, 9–48.
42. Christiansen, Clara Håhr og Skelmosse Kaj: Gudenåkulturen ved Varde å. *Kuml* 1962, 144–56.
43. Clark, J. G. D.: Neolithic Bows from Sommerset, England, and the Prehistory of Archery in North-western Europe. *Proceedings of the Prehistoric Society for 1963* (London), 50–98.
44. Coles, John M.: European Bronze Shields. *Proceedings of the Prehistoric Society for 1962* (London), 156–90.
45. Cordes, August: Halterung der Seitensteuer der Wikingerschiffe (etwa 600–1100). *Steuer des Nydam- und Sutton Hoo-Schiffes* (4. und Mitte 7. Jahrh.). *Hammaburg* (Hamburg) XIII, 1962, 93–97.
46. la Cour, Vilh. og Stiesdal, Hans: Danske Voldsteder fra Oldtid og Middelalder. *Hjørring Amt. Med excurs: Trælleborg-typen*. Kbh. 1963, 286 s.
47. Crabb, Peter: Lodret gennem Århus. *Skalk* 1964, nr. 2, 3–7.
48. Crumlin-Pedersen, Ole: Stævnen. *Skalk* 1962, nr. 4, 16–17.
49. – Skibe i havn. *Skalk* 1963, nr. 1, 3–7.
50. – Navires et Navigation des Vikings. *Courrier des Messageries Maritimes* No. 82, Sept.-Oct. 1964, 31–36.

51. – og Petersen, Henning Bank: Reclamation of Viking Ships in the Roskilde Fiord. CN (Christiani and Nielsen) Post, November 1962, 13–17.
52. Degerbøl, M.: On a find of a Preboreal domestic dog (*Canis familiaris* L.) from Star Carr, Yorkshire, with remarks on other Mesolithic dogs. Proceedings of the Prehistoric Society for 1961 (London), 35–55.
53. – Husdyr og Mennesker. (Søndagsuniversitetet) Kbh. 1962. 87 s.
54. – Ur und Hausrind. Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie (Hamburg), Band 76, Heft 2/3 (1962), 243–51.
55. – Der Hund, das älteste Haustier Dänemarks. Mit Bemerkungen über mesolithische Hunde. Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie (Hamburg), Band 76, Heft 2/3 (1962), 334–41.
56. – Prehistoric cattle in Denmark and adjacent areas. Proceedings of a symposium on domestication at the R. Anthropol. Inst. 1960 (Glasgow 1963).
57. Dragsholt, Asger: Masker [vikingetid]. Skalk 1961, nr. 1, 8–11.
58. Drescher, Hans: Neue Untersuchungen am Sonnenwagen von Trundholm und über die Gusstechnik bronzezeitlicher Tierfiguren. Acta Arch XXXIII, 39–62.
59. Dybsand, Guri: (Fra museer og arkiver) Kulturhistorisk Museum, Randers. Årb. Rand 1964, 109–15.
60. Dyggve, Ejnar: Mindesmærkerne i Jelling. Form og Tydning. Kbh. 1964, 59 s. ✓
61. Edelberg, Lennart: Uholdbare tatoveringer [bronzealders toiletsæt]. Skalk 1961, nr. 2, 28.
62. Ekholm, Gunnar: Die Hemmoorer Eimer Skandinaviens. Acta Arch XXXII, 135–52.
63. – Rørby-fyndets datering. Fornv. 1962, 176–77.
64. Ferdinand, Johs. og Klaus: Jernalderofferfund i Valmose ved Rislev. Kuml 1961, 47–90.
65. Friis, Palle: Vendsyssels historiske Museum. Årb Vends 1961, 214–20.
66. – Vendsysselske bronzealderfund. Kuml 1961, 34–46.
67. – En vendsysselsk jernaldergrav. Kuml 1961, 107–15.
68. – (Fra Museernes Arbejdsmark) 2. Vendsyssels Historiske Museum. Årb Vends 1962, 194–200.
69. – (Fra Museernes Arbejdsmark) 2. Vendsyssels Historiske Museum. Årb Vends 1963, 101–10.
70. – Jernaldergrave ved Gjurup med teltformede dødehuse. Kuml 1963, 42–59.
71. – På Frode Fredegods tid [jernalders grave]. Skalk 1963, nr. 2, 9–12.
72. – (Fra Museernes Arbejdsmark) Vendsyssels historiske Museum. Årb Vends 1964, 215–23.
73. – Hus med underjordisk gang. Skalk 1964, nr. 4, 8–9.
74. – og Thomsen, Svend: Ting på Vendsyssels Historiske Museum i Hjørring. Hjørring 1964, 64 s.
75. Friis Johansen, .K: New Evidence about the Hoby Silver Cups. Acta Arch XXXI, 185–90.
76. Geertsen, Kjeld: Solvognens ornamentik. Vor Viden 1964–65, 257–61.
77. Gemzøe, Knud: Lidt om fredninger inden for Aalborg amt. Årb Himm Kj 1962, 215–28.

78. Gestsson, Gísli: Mynd af Loka Lanfeyjarsyni. Árbók hins íslenska fornleifafélags 1961, 47–51.
79. Glob, P. V.: Kultbåde fra Danmarks bronzealder. *Kuml* 1961, 9–18.
80. – Solens tegn. *Skalk* 1961, nr. 4, 3–6.
81. Gregersen, Søren: Skamlebæk i oldtiden. Museet for Holbæk og Omegn, Årsberetning 1963–64, 12–64.
82. Grosse, Rudolf: Der Silberkessel von Gundestrup – ein Rätsel keltischer Kunst. Ein Zeugnis des Läuterungs- und Einweihungsweges bei den Kelten. Dornach (Schweiz) 1963, 93 s.
83. Gräslund, Bo: Bronsålderns krumsvärd och frågan om deres ursprung. TOR (Uppsala) 1964, 285–308.
84. Haderslev Amts Museum 1888–1963. Haderslev Amts Museum 11, 1963, 8–17.
85. Hagen, Anders: Nordens forhistorie og ældste historie. Vor Kulturarv I. Kulturgrundlaget. Kbh. 1960–63, 365–424.
86. Hald, Margrethe: Dragtstudier. *Årb. Oldk. Hist.* 1961, 37–88.
87. – Jernalderens Dragt. Nationalmuseet 1962, 84 s.
88. – Udhugne Oldtidssko. *Årb. Oldk. Hist.* 1963, 16–30.
89. Hallum, Niels: Spor af oldtidsagre på gammel dyrket sandjord samt på nyopdyrket hede? *Årb. Hards* 1964, 246–48.
90. Hansen, Aksel og Tofte, Ejvind: Yngre stenaldersfund fra Søholt. Glostrup-bogen 4, 1964, 68–72.
91. Hansen, Dorthe: Kongehøj [langdysse]. *Skalk* 1962, nr. 2, 14–15.
92. Hansen, Egon H.: Lidt om gravtyper og problemer på Slusegårdspladsen. Jul på Bornholm. *Årg.* 30, 1962, 39–43.
93. – Båden der var syet sammen [rom. jernalders bådgrave]. *Skalk* 1962, nr. 4, 3–6.
94. Hansen, Hans-Ole: Ungdommelige Oldtidshuse. *Kuml* 1961, 128–45.
95. – Mand og hus. Udgiven i samarbejde med Nationalmuseet. Kbh. 1964, 125 s.
96. Hansen, Viggo: Landskab og bebyggelse i Vendsyssel. *Kulturgeografiske Skrifter*, Bd. 7. Kbh. 1964, 232 s. (Afsnit Den forhistoriske bebyggelse, 29–41).
97. Helbaek, Hans: Studying the diet of ancient man. *Archaeology (New York)*, vol. 14,2 (1961), 95–101.
98. Hingst, Hans: Die vorrömische Eisenzeit. *Geschichte Schleswig-Holsteins*, Bd. II, 3 (Neumünster) 1963, 147–247.
99. Ingstad, Anne Stine: Votivfundene i nordisk bronzealder. *Viking (Oslo)* XXV, 1961, 23–49.
100. Iversen, Johs.: Problems of the Early Post-Glacial Forest Development in Denmark. *Danmarks Geologiske Undersøgelse*, IV Række, Bd. 4, Nr. 3.
101. Jahnkuhn, Herbert: Die römische Kaiserzeit und die Völkerwanderungszeit. *Geschichte Schleswig-Holsteins*, Bd. II, 4 (Neumünster) 1964, 251–310.
102. Jeansson, Nils Ragnar: Fossila åkrar i Himmerland – en flygbildsinventering. *Meddelanden från Lunds Universitets Geografiska Institution*, no. 412. (Särtryk ur *Svensk Geografisk Årsbok* 39), 1963, 111–18.

103. Jørgensen, Svend: Zur Frage der ältesten Küstenkultur in Dänemark. Bericht über den V Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte. Hamburg 1958 (Berlin 1961), 440–47.
104. – Early Postglacial in Aamosen. Geological and Pollen-Analytical Investigations of Maglemosian Settlements in the West-Zealand Bog Aamosen. Danmarks Geologiske Undersøgelse, II Række. Nr. 87, 1963. 79 s.
105. Kapel, Holger: En ny boplads fra ældre stenalder i Kongens mose. Haderslev Amts Museum 10, 1963, 14–19.
106. – Nyere arkæologiske undersøgelser i Tønder og Åbenrå amter. SJy Årb. 1964, 253–60.
107. Kingo Jacobsen, N.: Iagttagelser fra Stadil Fjord området. Geografisk Tidsskrift 60, 1961, 54–67.
108. Klindt-Jensen, Ole: Archaische Stilzüge in der keltischen Spätlatènezeit. Bericht über den V Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte. Hamburg 1958 (Berlin 1961), 472–73.
109. – Gundestrupkedelen. Nationalmuseet 1961, 54 s.
110. – Øst og Vest i Bornholms jernalder. NatMus Arb. 1961, 157–63.
111. – The Relations between Northern Europe and the Roman Empire. Atti I del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protostoriche. Roma 1962, 209–19.
112. – Danmark. Oversat fra engelsk (Denmark – before the Vikings). Kbh. 1963, 213 s.
113. – Dansk arkæologisk forskning 1963. Midler og mål. TOR (Uppsala) 1964, 240–44.
114. – Nye undersøgelser af Bornholms bronzealder og jernalder. Bornholmske Samlinger. Udgivet af Bornholms Historiske Samfund. Rønne 1964, 19–26.
115. – og Andersen, Hellmuth: Det ældste Århus. Kuml 1963, 75–87.
116. Knudsen, Niels: Har vi et sønderjysk »Trelleborg«? SJy MSkr 39, 1963, 19–20.
117. – Nydam-båden 1863–1963. SJy MSkr 39, 1963, 173–76.
118. Kousgård Sørensen, John: Marknavne og arkæologi. Marknavnestudier udg. af Stednavneudvalget (1964), 83–93.
119. Kragh, Anders: Mand og Flint. Kbh. 1964, 61 s.
120. Krause, Wolfgang: Die Runendenkmäler und ihre Sprache. Geschichte Schleswig-Holsteins, Bd. II, 4 (Neumünster) 1964, 311–25.
121. Krogh, Knud J. og Voss, Olfert: Fra hedenskab til kristendom i Hørning. En vikingetids kammergrav og en trækirke fra 1000-tallet under Hørning kirke. NatMus Arb. 1961, 5–34.
122. Kunwald, Georg: Kongelig oldforskning. Skalk 1961, nr. 3, 19–28.
123. – Broskovvejene. NatMus Arb. 1962, 149–67.
124. – Oldtidsveje. Turistforeningen for Danmark Årbog 1964, 7–18.
125. Kaae, A.: Lem sogn (1962), afsnit Oldtidslevn og oldtidsliv, s. 18–36.
126. Larsen, L. A.: Udgravning af en bronzealderhøj 1856. SJy MSkr 40, 1964, 12–18.
127. Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Årsberetning 1961. L-FS Årsskrift 1961, 19–31.

128. Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Årsberetning 1963. L-FS Årsskrift 1964, 113–23.
129. Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Årsberetning 1964. L-FS Årsskrift 1964, 113–22.
130. Lomborg, Ebbe: Zur Frage der bandkeramischen Einflüsse in Südkandinavien. *Acta Arch XXXIII*, 1–38.
131. – Gravfund fra Stubberup, Lolland. Menneskeofringer og kannibalisme i bronzealderen. *Kuml* 1963, 14–32.
132. – Skrydstrup-frisure fra en brandgrav på Mors. *Årb. Oldk. Hist.* 1963, 31–49.
133. – Bronzealder-gravfund fra Andrup. *Esbjerg Museum* 1964, 3–5.
134. – og Inger: Tyvens værktøj [gravfund, bronzealder]. *Skalk* 1964, nr. 4, 27–30.
135. Lönnroth, Erik: Probleme der Wikingerzeit. *Acta Visbyensia I* (se nr. 39). *Visby* 1965, 12–19.
136. Madsen, Erik: Primitiv flintkultur ved Isefjord. *Årb. Oldk. Hist.* 1962, 79–93.
137. Marseen, Oscar: Lindholm høje. Beskrivelse af udgravninger og fund. *Aalborg Historiske Museum* 1962.
138. – Ferslev-huset. *Årb. Himm. Kj.* 1962, 66–74.
139. – Smedegårde og Livø. Grubekeramiske bopladser ved Limfjorden. *Kuml* 1962, 123–43.
140. – Lundegårde-gravpladsen fra yngre romersk jernalder. *Kuml* 1963, 33–36.
141. Mathiassen, Therkel: Nordvestsjælland gennem 10.000 år. Udgivet af Nordvestsjællands Elektricitetsværk (NVE). u.st. 1963, 133 s.
142. Melin, Bengt: Die Heimat der Kimbern. *Uppsala Universitets Årsskrift* 1960: 5, 91 s.
143. Moltke, Erik: Runeindskriften på rosetfibulen fra Nøvling. *Kuml* 1963, 37–41.
144. – Runeindskriften på spændet fra Scheelsminde, Ålborg. *Årb. Oldk. Hist.* 1963, 122–24.
145. Munksgaard, Elisabeth: Skattefundet fra Duesminde. *Årb. Oldk. Hist.* 1962, 94–112.
146. – Det andet skattefund fra Duesminde. *Årb. Oldk. Hist.* 1963, 125–28.
147. Møhl, U.: Rislevfundets Dyreknogler. *Kuml* 1961, 96–106.
148. Møller, Elna: Træbygningskunsten fra stenalder til middelalder. I *Danmarks Bygningskunst*, red. Hakon Lund og Knud Millech. *Kbh.* 1963, 9–37.
149. Neumann, Hans: Ligbrænding i stenalderen. *Haderslev Amts Museum* 9, 1961, 6–12.
150. – Fra museets oprettelse for 75 år siden. *Haderslev Amts Museum* 10, 1963, 6–13.
151. – Trækonstruktioner over grave fra stenalderens slutning. *Haderslev Amts Museum* 10, 1963, 20–31.
152. – Olmersvold. *SJy MSkr* 40, 1964, 277.
153. Nielsen, Karl K.: Udgravning på Almager. *Årsskrift* udgivet af *Historisk Forening for Værløse Kommune*, 1962, 20–23.

154. – En dysse i Hareskoven. Årsskrift udgivet af Historisk Forening for Værløse Kommune, 1963, 7–9.
155. Nielsen, Viggo: Nyere museumslovgivning i Danmark. Fort Nut XXII (1964), 303–11.
156. Olsen, Olaf: Fyrkat, a viking camp in Denmark. *Archaeology* (New York), vol. 14,2, 1961, 110–16.
157. – Viking Ships in the Roskilde Fiord. CN [Christiani & Nielsen] Post, No. 60. Febr. 1963.
158. – Vikingskibe i Plasticposer. Gutenberghus Årsskrift 1962, 38–43.
159. – Die Kaufschiffe der Wikingerzeit im Lichte des Schiffsfundes bei Skuldelev im Roskilde Fjord. *Acta Visbyensia I* (se nr. 39). Visby 1965, 20–34.
160. – Trelleborg-problemer. De danske vikingeborge og deres historiske baggrund. *Scandia* (Lund) XXVIII, 1962, 92–112.
161. – Trelleborg Problems. The Fourth Viking Congress. University of Aberdeen (August 1961) 1965, 176–78.
162. – and Crumlin-Pedersen, Ole: The Viking Ships in Roskilde Fiord, Denmark. Diving into the Past. Proc. of Conference on Underwater Archaeology, Minnesota 1963, 89–92.
163. – og Crumlin-Pedersen, Ole: Vikingskibene i Roskilde Fjord. Årets Fund. Nationalmuseet, Kbh. 1962–63, 3–37.
164. – The Viking Ships from Roskilde Fjord. *American Scandinavian Review* 52, 1964, 24–36.
165. L'Orange, H. P.: Kleine Beiträge zur Ikonographie Konstantins des Grossen. II Konstantin-Sol. *Opuscula Romana IV*. Skrifter utg. av Svenska Institutet i Rom, 4° XXII (Lund 1962), 103–05.
166. Ottenjahn, H.: Werkstätten nordischer Vollgriffschwerter der älteren Bronzezeit. Bericht über den V Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte. Hamburg 1958 (Berlin 1961), 625–31.
167. Ousager, Bent: Petersborg-fundet. En bronzealdergrav ved Østbirk. Horsens Museum, Årsskrift 1962, 23–28.
168. Quist, V. B.: Vesthimmerlands Museum 1961–63. Årb. Himm. Kj. 1963, 115–18.
169. Raddatz, Klaus: Pfeilspitzen aus dem Moorfund von Nydam. *Offa* (Neumünster) 20, 1963, 49–56.
170. Ramskou, Thorkild: To »Naust« ved Harrevig. Årb. Oldk. Hist. 1960, 168–73.
171. – Sådan levede vi. Kbh. 1961, 125 s.
172. – Vikingetiden. Skibet, sværdet og vægten. Kbh. 1962, 109 s.
173. – Danmarks Historie. Bd. 2. Normannertiden 600–1060. Politikens Forlag. Kbh. 1962, 476 s.
174. – Stil F. En skitse. Årb. Oldk. Hist. 1963, 100–18.
175. – Et rektangulært spænde fra Scheelsminde, Ålborg. Årb. Oldk. Hist. 1963, 119–21.
176. – Østerland og Østerhalne [Gravfund, vikingetid]. Årb. Himm. Kj. 1963, 56–64.
177. – Arkæologi som hobby. Kbh. 1964, 75 s.
178. – Fra bunden af en brønd. *Skalk* 1964, nr. 3, 9–13.

179. Rausing, Gad: Fra arkæologiens laboratorium. Skalk 1963, nr. 1, 20–29.
180. Riis-Olesen, H. A.: En foreløbig omtale af jernalderfundene ved Vestervig kirke. Årb. Thist 1962, 158–60.
181. Salo, Unto: Grundstrupin kattila suomalaisesta näkökulmasta. Eripainos Kalevalaseuran vuosikirjasta 1962 Satakunnan Museon. (Med resume: Der Kessel von Gundestrup aus finnischem Gesichtswinkel). 30 s.
182. Sawyer, P. H.: The Age of the Vikings. London 1962, 254 s.
183. Schmidt, August F.: Brabrand og Aarslev Sognes Historie. Afsnit Oldtidsminder. Brabrand 1962, 11–17.
184. Siebs, Benno Eide: Betrachtungen zu den Goldhörnern von Gallehus. Ham-
maburg (Hamburg) XIII, 1961, 133–42.
Skelmose, Kaj; se Christiansen, Clara Håhr.
185. Skouvig, N. C.: Hardsyssel i Danmarkshistorien. Årb. Hards 1962, 5–27.
Stiesdal, Hans; se la Cour, Vilh.
186. Stoklund, Bjarne: Landbygninger indtil 1870. I Danmarks Bygningskunst, red,
Hakon Lund og Knud Millech. Kbh. 1963 (om jernalderhuset 39–42).
187. Strange Nielsen, A.: Minder om solkult i Midtsjælland. Årb. Sorø 1962,
145–55.
188. Strömberg, Märta: Die bronzezeitlichen Schiffssetzungen im Norden. Medd.
Lund Hist. Mus. 1961, 82–106.
189. Stürup, Bjørn: Stenalderdrama [gravfund]. Skalk 1962, nr. 1, 9–11.
190. – (Fra museer og arkiver) Kulturhistorisk Museum, Randers. Årb. Rand 1962,
111–17.
191. – (Fra museer og arkiver) Kulturhistorisk Museum, Randers. Årb. Rand
1963, 73–81.
192. Søgaard, Helge: Det ældste Århus. Aarhus 1961, 104 s.
193. Sørensen, Otto L.: Køkkenmøddingerne i Krabbesholm Skov. Skivebogen
1962, 5–16.
194. Tauber, Henrik: Copenhagen Radiocarbon Dates V. Radiocarbon (New Ha-
ven), vol. 4, 1962, 27–34.
195. – Copenhagen Radiocarbon Dates VI. Radiocarbon (New Haven), vol. 6,
1964, 215–25.
196. Thomsen, Niels: Jernalderens brolagte stalde. Årb. Ribe 1961, 266–80.
197. – Skovbølling-karret. Esbjerg Museum 1963, 21–23.
198. – Sløjfede høje. Esbjerg Museum 1964, 8–22.
199. Thomsen, Robert: Forsøg på rekonstruktion af en fortidig jernudvindings-
proces. Kuml 1963, 60–74.
200. Thorvildsen, Elise (Red.) og Kehler Stephan: Med Arkæologen Danmark
rundt. Politikens Forlag. Kbh. 1961, 416 s.
201. Thorvildsen, Elise: Mellemeolitiske kistegrave ved Vibjerg i Ølsted. Årb.
Oldk. Hist. 1961, 160–73.
202. Thorvildsen, Knud: Den døde mand og havet [bådgrav]. Skalk 1961, nr. 1,
3–5.
203. – Moseliget fra Tollund. Silkeborg Museum 1961, 15 s.
204. – The Viking Ships of Ladby. Nationalmuseet 1961, 42 s.
205. Thrane, Henrik: Fra de mindre jagtmarker [rom. jernalders gravfund]. Skalk
1961, nr. 3, 29–30.

206. – En overpløjet høj ved Gadbjerg. Vejle Museums årsberetning 1962, 3–7.
207. – Hjulgraven fra Storehøj ved Tobøl i Ribe Amt. Kuml 1962, 80–112.
208. – To egekistegrave fra Tobølegnen. Kuml 1962, 113–22.
209. – Counting Marks on Urnfield Culture Armrings. *Acta Arch* XXXIII, 92–99.
210. – The Earliest Bronze Vessels in Denmark's Bronze Age. *Acta Arch* XXXIII, 109–63.
211. – De første bronzebidslere i Mellem- og Nordeuropa. *Årb. Oldk. Hist.* 1963, 50–99.
212. Troelsen, Svend B.: V. Vedsted i oldtid og middelalder. *Årb. Ribe* 1963, 501–25.
213. Troels-Smith, J.: Ivy, Mistletoe and Elm. Climate Indicators – Fodder Plants. A Contribution to the Interpretation of the Pollen Zone Border VII–VIII. *Danmarks Geologiske Undersøgelse IV Række, Bd. 4, Nr. 4.* (1960).
214. – De geologisk-botaniske Forhold i Forbindelse med Rislev-Fundet. En foreløbig Meddelelse. Kuml 1961, 90–96.
215. – Et Pileskift fra tidlig Maglemosetid. *Årb. Oldk. Hist.* 1961, 123–46.
216. – Probleme in Zusammenhang mit Europas ältester Bauernkultur in naturwissenschaftlicher Beleuchtung. Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte. Hamburg 1958 (Berlin 1961), 825–32.
217. – Danmarks og den svenske vestkysts mesolitiske stenaldersbebyggelse. Fynd (Göteborg) 1963, 43–52.
218. Vestergaard Nielsen, S.: Vesthimmerlands Museum 1960–61. *Årb. Himm. Kj.* 1961, 203–06.
219. Voss, Olfert: Danske flintægddolke. *Årb. Oldk. Hist.* 1960, 153–67.
220. – Jernudvinding i Danmark i forhistorisk tid. Kuml 1962, 7–32.
221. – Gammelt jern [slaggegruber, jernalder]. *Skalk* 1963, nr. 2, 4–8.
222. – Jamen jernet? [jernudvindingsforsøg]. *Skalk* 1963, nr. 4, 7.
223. – Arkæologisk gravningsmetodik. *TOR (Uppsala)* 1964, 190–201.
– se Krogh, Knud J.:
224. V(oss), O(lfert): Lerkar med vindue [germ. jernalder]. *Skalk* 1962, nr. 3, 18–19.
225. – Steneng [langdysser]. *Skalk* 1963, nr. 1, 18–19.
226. Waller, Karl: Zur Archäologie der Kimbern. *Hammaburg (Hamburg)* XIII, 1961, 67–92.
227. Wanscher, Vilhelm: Danmarks arkitektur i oldtiden. *Kbh.* 1963, 73 s.
228. Wilson, David M.: The Fejø Cup. *Acta Arch* XXXI, 147–73.
229. Wåhlin Andersen, Vagn: Skuldelevskibene i perspektiv. *Skalk* 1964, nr. 4, 10–15.
230. Zachariassen, Sv.: Jellingestenens billeder. *Kirkens Verden* 6, 1964, 49–56.
231. Ørsnes, Mogens: The Weapon Find in Ejsbøl Mose at Haderslev. Preliminary Report. *Acta Arch* XXXIV, 232–47.
232. – Mosefund – stratigrafi og kronologi. *TOR (Uppsala)* 1964, 205–21.
233. Åkerlund, Harald: Vikingeskibe. *Søens Verden*, nr. 12, 1961–62, 353–84.
234. – Nydamskeppen. En studie i tidlig skandinavisk skeppsbygnadskonst. *Sjöfartsmuseet i Göteborg*, 1963, 160 s.